

Тому об'єктивний телеологізм як методологічна смислотворююча засада неотомістської етики виступає джерелом природно-правових етичних обмежень, завдяки чому апріорно визначається моральнісний зміст прав людини. При цьому зміст останніх людині може задаватись шляхом визначення мети самого права (свободи). Зокрема, метою релігійної свободи виявляється надання людині соціального простору для виконання релігійного обов'язку шукати Бога [Декларация о религиозной свободе // Второй Ватиканский Собор: Конституции. Декреты. Декларации.– Брюссель, 1992.– С. 440 – 441].

На наш погляд, концепція об'єктивного телеологізму заперечує як таку самоцінність свободи людини, інструменталізуючи цю свободу по відношенню до певних онтичних цілей. Водночас, інструменталізація свободи не означає повного заперечення її значущості, оскільки соціальній свободі надається відносна цінність як такої, що покликана створити умови для розкриття "справжньої" свободи, нерозривно пов'язаної у доктрині неотомізму із надприродною християнською істиною.

Слід зауважити, що телеологізм у поєднанні з ціннісним підходом та принципом автономії земних реальностей спричинив ієрархічне підпорядкування соціальної телеології трансцендентній телеології; пріоритет остаточної мети (призначення) людини перед тимчасовими соціальними цілями, і тим самим створив теоретичну основу для визнання загального права на релігійну свободу.

Таким чином, католицька інтерпретація свободи може бути визначена як ціннісно-телеологічна. Позначений методологічний підхід зумовлює наступні особливості католицької концепції свободи: надприродну зумовленість; онтологічний пріоритет вищої моральної необхідності перед свободою вибору та свободою волі; пріоритет трансцендентних релігійних обов'язків щодо прав людини; протиставлення негативістському "ліберальному" розумінню свободи як "свободи від чогось" позитивної етичної інтерпретації свободи як "свободи для".

На наш погляд, католицька неотомістична концепція свободи як теоретична основа для визнання права людини на релігійну свободу є неоднозначною. Право людини на релігійну свободу визнається належним їй остільки, оскільки людина є суб'єктом моральних зобов'язань, своєрідним постійним боржником перед Богом як джерелом трансцендентних моральних вимог. Однак, попри неоднозначність застосовуваної методології, саме завдяки останній католицизм сьогодні здійснив богословське обґрунтування того права, котре не випадково вважається найважливішим серед особистісних прав людини.

О.Недавня* (Київ, Україна)

“СВОБОДА В РЕЛІГІЇ” ТА ПОТЕНЦІАЛ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ У ВИХОВАННІ УКРАЇНЦІВ -- БУДІВНИЧИХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Серед головних критеріїв оцінки діяльності існуючих в сучасній Україні Церков одним із стратегічно найважливіших, на нашу думку є врахування того, в яке суспільство реально інтегрують Церкви. Мається на увазі не стільки інтеграція в якийсь дотичний більший культурний ареал, скільки сприяння витворенню певної суспільної моделі в самій Україні. При цьому варто задатися наступними питаннями: чи духовне виховання тієї чи іншої Церкви об'єктивно спрямоване на розбудову такого суспільства, котре є відповідним українському менталітетові як європейського народу, що повертається в Європу? Чи інтегрує своїх вірних Церква в демократичне, громадянське суспільство з його фундаментальними засадами (цінностями) свободи, ініціативи, вибору, відповідальності?

Відповідні потенції і практика Церкви залежать, зокрема, від того, наскільки вона приймає свободу інших, свободу співіснування релігій і Церков, їх вибору особою і

* Старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

народом, але не менше й від того, яку свободу надає вона віруючим всередині Церкви і всередині їх сумління, чи спонукає до відповідального самовизначення в тому, що морально, а що – ні.

Релігійна свобода й інші демократичні свободи, що є неодмінними складовими громадянського суспільства, законодавчо забезпечуються державними актами, але практично повною мірою можуть реалізуватися лише за умов відповідного мислення й поведінки людей, вихованих у повазі та вмінні конструктивно користуватися свободою взагалі і свободою духовною в тому числі. Адекватне виховання може здійснюватися, зокрема, в церковних інституціях – тих, що приймають таку свободу для всіх, а отже – і для своїх вірних. У свою чергу, ступінь прийняття духовної свободи у віруючого залежить від того, наскільки вільним він відчуває себе у своїй Церкві (чи своїй церковній традиції) в рамках її приписів – однозначно раз назавжди для всіх окреслених чи доручених на персональну відповідальність кожного із врахуванням реалій і викликів сьогодення.

Спеціалісти з проблем свободи совісті цілком слушно визначають поняття “свободи в релігії” як таке, що “характеризує міру (межу) свободи, яку допускає... те чи інше віросповідання для своїх adeptів у справі реалізації віросповідної практики, тлумачення тих чи інших положень свого релігійного вчення. Отже, йдеться про рівень свободи віруючого в організаційно оформленому просторі його релігійного вибору. “Свобода в релігії” є важливим аспектом свободи совісті віруючої особистості в предметному полі “Церква-віруючі”. Практично вона виявляє себе у можливості для віруючого індивіда вільно самореалізовуватися в релігійному колективі в рамках певних приписів без втручання як одновірців, так і керівників релігійної громади чи інших інституцій віросповідного напрямку.” [Бабій М.Ю. Свобода совісті // Релігійна панорама. – 2002., №7. – С. 48-49] Натомість в даній статті “свобода в Церкві” розглядається і в іншому ракурсі – не лише як характеристика демократичності, чи гнучкості Церкви, а й характеристика її принципового підходу до духовної формації віруючого-члена суспільства: не стільки суворіші або поміркованіші вимоги до віруючих, й навіть не тільки надання їм більших чи менших можливостей для того, щоб власним сумлінням перевіряти християнськість свого повсякденного життя, але й послідовна лінія у виховній діяльності самої Церкви зі стимуляції віруючих до самостійної відповідальності у впорядкуванні всього, що відбувається з ними та навколо них.

Можливості релігійної свободи, які надаються діючим українським законодавством, створили нині більш-менш прийнятне поле духовного розвитку українських громадян, в якому останні можуть обирати собі компетентний провід для цього розвитку. Відповідний вибір може і мав би здійснюватися, зокрема, і з огляду на міру щойно означеної “свободи в Церкві” – пропонованого вільно усвідомленого, духовно зрілого, адекватного потребам сучасного суспільного життя, зростання в тій чи іншій релігійно-церковній організації.

Приклад досить зрілих в цьому контексті відповідей на виклики часу дає Українська Греко-Католицька Церква. Зокрема, на її останньому Синоді було прийняте Звернення до вірних, в якому міститься “Суспільний дороговказ віруючого” – “практичні, близькі до життя, вповні можливі для здійснення вказівки для усіх вірних...” [Офіційний інтернет-сайт УГКЦ <http://www.ugcc.org.ua/ukr/press-releases/article;215>]. Це – десять принципів, що рекомендуються як засадничі для діяльності сучасних віруючих у приватному, сімейному, суспільному житті. Всі вони сформульовані позитивно і так, що дотримання їх справді залежить від волі окремої людини.

Показово, що в усіх пунктах так чи інакше закладається адекватне бачення ролі індивіда в демократичному громадянському суспільстві як вільної одиниці, свобода якої забезпечується повагою до свободи інших та свідомою солідарністю у спільноті. Так, у першому же принципі наголошено: “Допомагаю суспільству через своє особисте життя в Божій благодаті. Шаную образ Божий у кожній людині”. Й далі: “Вчуся цінувати суспільну єдність через участь у громадському і політичному житті”. Водночас, цілком по-християнському принципово звучить: “Шаную право інших у їхніх пошуках добра та істини”. Відтак пропонується активна, не конформістсько-нейтральна позиція реалізації свободи свого світоглядного вибору, зокрема: “Впливаю на засоби масової інформації, щоб вони відображали християнську культуру”.

Також дуже характерно, що пункти “Суспільного дороговказу”, котрі стосуються особистої свободи вибору поведінки у справах повсякденного життя, викладені кінечніше, натомість дотичні справ, в яких реалізується така ж свобода вибору інших, виписані поміркованіше, із врахування того, що цими свободами не завжди користуються на користь обрання добра, а також і того, що обрати добро можна допомогти, але не присилувати. Наприклад: “Сумлінно виконую свої обов’язки”, “Докладаю зусиль до подолання розбрату, злоби і ненависті між людьми”; “Виховую дітей та молодь особистим християнським прикладом” – “Допомагаю їм протистояти спокусам”; “Не зазіхаю на спільне чи на особисте добро ближніх у матеріальній, духовній та інтелектуальній сферах” – “Робитиму все можливе, щоб не брати і не давати хабарів”; “Мужньо й терпеливо переношу випробовування” – “Намагаюся своїми ділами наблизити Царство Боже”.

Отже, де можливо – принципово однозначні, де потрібно – помірковано ненав’язливі, ці “Заповіді” є не що інше, як орієнтири, котрі пропонує Церква для сучасників, котрі спроможні зробити свідомий вільний вибір.

Будучи квінтесенцією суспільно значущих настанов УГКЦ, “Суспільний дороговказ віруючого” є ланкою у послідовній стимуляції Церквою у своїх вірних свободи вибору й персональної відповідальності за неї кожного. Так, з приводу обрання гідної християнина поведінки в суспільному житті, в розбудові демократичної України були прийняті ряд документів, звернень. Зокрема, в Пастирському Посланні з приводу виборів принципово наголошено: “Наш християнський обов’язок – допомогти Україні пережити перехідний період з мінімальними втратами і пришвидшити процес утвердження демократії” [Пастирське Послання Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії Української Греко-Католицької Церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів. – Львів, 2002. – С. 2]. Коментуючи вересневі ц.р. політичні перипетії, Глава УГКЦ зазначає: “Будувати є дуже трудно. Будувати з каменю нелегко, а будувати з людей – ще важче. Люди є живими каменями і кожен має свою індивідуальність. Кожний має своє властиве місце у тій цілій схемі. Будинок руйнується, коли з нього забирають камені, так само і кожен з нас, якщо не сповняє свого життєвого завдання, то залишає діру і послаблює будинок.” [Хіба ревуть воли, як ясла повні. Текст відповідей Блаженнішого Любомира (Гузара) на запитання журналіста ТРК “Студія 1+1” пана В’ячеслава Піховшека, наданий прес-секретарем УГКЦ // Дзеркало тижня. – 2002. - № 36 (411). – С 4]. І, власне, на пряме запитання, що мають робити греко-католики, які збираються приїхати в Київ на політичну акцію протесту 16 вересня, організовану опозицією, їх Глава знову-таки відповів закликком: “Мусить кожний застановитися: що я цим осягну?.. що я хочу? Чи я хочу своєї вигоди, чи вигоди своєї родини, чи вигоди свого села, чи я, на правду, хочу добра всім... Що я згідний пожертвувати, щоб всі ми краще жили? Який найкращий спосіб заохотити людей робити добро?.. Це не є тільки для греко-католиків, кожний мусить себе це запитати, чи він є зі Львова, чи з Києва, чи з Черкас, звідки хто би не був.” Більш того, Блаженніший підкреслює, що у громадянському суспільстві максимум свобод для особи забезпечується, зокрема, повагою особи до потреб інших, до потреб спільноти: “Демократія полягає на тому, щоби пошанувати людину. Але це не є одностороння справа. Кожний мусить шанувати спільне добро.” Поки що ж в нас, як слушно зауважує Гузар, більше розповсюджений індивідуальний чи вузькогруповий егоїзм, а ще “ми є такий народ, що до загибуні любимо Україну, але не українців”. Дійсно, любити себе або надуманий образ “своєї” України легше, ніж розмаїтих, різнодумаючих українців.

Однак громадянське суспільство не є спільнотою однаково думаючих людей. В тому ж інтерв’ю Любомир Гузар звертає увагу на відповідну прикмету демократичного устрою, яка реалізується і визнається в суспільстві, де люди можуть робити вільний вибір: “Для розвитку необхідна різниця думок”. Але там же він й підказує критерій, з допомогою якого варто оцінювати оприлюднені думки - критерій, який допомагає робити вільний вибір прийняти, врахувати чи не погодитися з думкою з огляду на її “пробу” щодо пошанування свободи інших та конструктивності: “Якщо твоє слово, оперте на доказах твого життя, мене вчить більше любити, більше працювати, навіть більше терпіти заради добра – то є добре слово. Коли мене те слово вчить ненавидіти, руйнувати, не шанувати, понижати других людей, не дивитися на їхні потреби, не дивитися на їхні права, прямо себе пропихати – це є

небезпечне слово.”

Подібні настанови перманентно звучать в проповідях священників УГКЦ, ненав’язливо пропонуються віруючим в численних статтях церковної греко-католицької преси, як от в популярних газетах “Арка”, “Вірую”, “Жива вода” та інших.

Аналогічно працює і Римсько-католицька Церква в Україні. Тема духовно виправданого, в умовах вільного демократичного суспільства, вибору поведінки, орієнтованої на розбудову такого суспільства через власне особисте життя, постійно обговорюється в римсько-католицькій пресі, зокрема в доступній для широкого загалу вірних, розповсюджуваних в усіх римсько-католицьких парафіях “Парафіяльній газеті”. Відповідні публікації, як і різні форми (проповіді, реколекції, програми й акції) церковної роботи, є ланками систематичного навчання з огляду на буття кожного у взаємопов’язаних структурах мікро- і макроспільнот. Можливо, на порівняння з УГКЦ, Римсько-католицька церква в Україні не так помітна своїми всеукраїнськими зверненнями з приводу тих чи інших суспільних проблем (хоч і такі пропонуються віруючим та всім людям доброї волі: також, наприклад, з нагоди виборів: Звернення Конференції Римсько-Католицьких Єпископів України // Парафіяльна газета. – 2002. - № 10. – С. 1), однак досить наполегливо й послідовно діє через виховання соціально конструктивного поведіння у приватній, родинній сфері, з яких, власне, й починається формування суспільно прийнятної (як для демократичної спільноти) поведінки.

Так, багато зусиль Католицькими церквами України прикладається з метою допомогти віруючим набути активну християнську позицію, що включає вміння свідомої, конструктивної реалізації своєї богоданої свободи вибору, який має бути узгоджений з благом ближнього. “Полам” такого навчання обирається перш за все родина як до всіх дотична модель колективу. Речники Інституту релігійних наук святого Томи Аквінського, що займаються вивченням і пропагандою соціальної доктрини католицької церкви, на прикладі сім’ї утверджують: “Батьки і діти, як мікрокосм суспільства, природно відчують, що їхні особисті блага є складовими спільного добра цілої родини.” [Принцип спільного блага // Соціум № 7 // Парафіяльна газета. – 2002. - № 34]. Відзначається, що метою батьків є допомогти дітям реалізувати їх духовний та матеріальний потенціал. Тому, якщо батьки обирають свободу зосередження на досяганні своїх власних цілей, що не сприяють вихованню дітей, можна говорити про те, що вони не реалізують свій власний потенціал.

Православні та протестантські Церкви в Україні наразі не мають такої цілісно розвиненої соціальної доктрини або й практичних важелів її реалізації, а відтак вивчення їх актуального бачення проблеми свободи особи в її духовно наповненому виборі обмежується студіюванням принагідних оприлюднених позицій, соціального служіння тощо. Щоправда, перші кроки в царині осмислення соціальних питань та спроби їх систематичного викладу вже робляться Російською Православною Церквою, складовою частиною якої на сьогодні є Українська Православна Церква (“Об основах социальной концепции РПЦ”, оприлюднено на Ювілейному (2000 року) Архієрейському Соборі РПЦ: <http://www.russian-orthodox-church.ru/sd03r/htm>). Що стосується протестантських церков в Україні, то вони демонструють своє відношення до досліджуваної тематики на окремих (численних) ділянках своєї роботи. Однак розглядати позицію УПЦ Московського підпорядкування в контексті пропонованого в даній статті аналізу свободи в церкві (який здійснюється заради виявлення потенціалу церков у вихованні українців – будівничих громадянського суспільства) нам наразі не постає доцільним. Адже ця Церква устами свого священначалія дуже специфічно декларує своє відношення до демократичних свобод взагалі (й зокрема, до релігійної свободи), яке (відношення) не завжди вповні сумісне з тим, що прийняте в демократичному світі. Реалізацію свободи совісті, в тому числі й релігійного вибору, вона фактично обмежує, як ускладнюючи цей неупереджений вибір для тих, хто обирає, так і створюючи зайві труднощі для тих, кого обирають (наприклад, систематичною, часто брутальною дискредитацією “неканонічних розкольників”, юридично некоректними звинуваченнями в порушенні “канонічної території” та прозелітизмі серед “православних з родинної традиції”). Такий підхід, навіть незалежно від ступеня зрілості сприйняття й повноти реалізації “свободи в Церкві”, суттєво обмежує потенції цієї Церкви

як чинника формування громадянського демократичного суспільства.

Українська Православна Церква Київський Патріархат устами свого Глави неодноразова засвідчувала своє відношення як до свободи совісті взагалі, так і до окремих питань, пов'язаних зі свободою віруючих в рамках її виховних настанов. Це відношення характеризується певним зростанням цінності свободи індивідуального чи групового вибору, однак і деякою непослідовністю в тому, коли ця свобода стосується українського народу в цілому чи узагальнюється для нього. Наприклад, в Доповіді Патріарха Філарета “Значення 2000-ліття рідва Христового на зламі другого і третього тисячоліть” [Перший Всеукраїнський християнський конгрес “Примирення – дар Божий, джерело нового життя” – Київ, 1999. - С. 12-38], зокрема у її вступі, розділах “Християнське бачення майбутнього і наукові прогнози”, “Чи можна поєднати абсолютну істину і плюралізм?”, “Сексуальна революція”, “Телебачення і духовність” цілком обгрунтовано звучить визнання величезного значення відповідального вибору поведінки сьогоденних спадкоємців християнської культури, та заклик до спрямування цього вибору на благо всіх і кожного, на користь розбудови суверенної України. Разом з тим, Патріарх Філарет не забуває нагадувати українцям, що Україна – православна країна [НГ-релігії за 31 січня // БРІ - 2001. - № 2. С. 36], а окремі архіпастирі УПЦ КП чітко висловлюються про ексклюзивність духовного проводу православної церкви. Подібні висловлювання, хоч начебто прямо і не заперечують можливість вільної реалізації духовного зростання в іншій християнській традиції, однак по суті підважують визнання свободи релігійного, духовного вибору. Втім, відрадно, що УПЦ КП вже демонструє елементи актуально наголошеного самовиховання свободи в духовному виборі.

Аналогічно можна оцінити також і діяльність УАПЦ. Ще декілька років тому від її Глави можна було почути вислови й судження, мало сумісні з визнанням свободи духовного обрання. Наприклад: “наймудріша філософія православної теології”, “індійсько-тібетські мудрості” як витівки лукавого; відмінності християнських церков - “сатанинські хитрощі” в програмовій основі Всесвітньої Ради Церков тощо. (Доповідь Патріарха Київського і всієї України Димитрія // Перший Всеукраїнський християнський конгрес “Примирення – дар Божий, джерело нового життя” – Київ, 1999. - С. 8-10). Нині провідники УАПЦ принагідно наголошують на важливості самостійних відповідальних зусиль особи в духовному розвитку, в конструктивній, враховуючій волю інших, реалізації духовного вибору. Подібні мотиви звучали в обгрунтуванні толерантного прийняття УАПЦ (як і УПЦКП) візиту Папи Івана Павла II в Україну. Зважені роздуми, дотичні досліджуваної проблематики, оприлюднює інтелектуальний “стовп” цієї Церкви Архієпископ Ігор Ісіченко. Так, в інтерв'ю “Не може бути державної ідеології без усвідомлення нашого місця у спадкоємному зв'язку поколінь українців” [Агенція релігійної інформації. - 2002. - № 8, - С. 10] його думки певною мірою співзвучні тим, що наведені вище в інтерв'ю Глави УГКЦ: почуватися вільно і комфортно у вільному суспільстві можна лише рахуючись зі свободою інших. Зокрема, архієпископ Ігор рефлексує над хибністю творення образу ворога з “інакшого” за конфесійною ознакою. Адже тоді “виходить так, що живемо у світі всуціль ворожому щодо нас. І бачення навіть свого місця у суспільстві стає хибноапофатичним, заперечним. Думаю, що це дуже нездоровий стан... Ми маємо перемогти в собі оцю спокусу відсторонення від загалу, дистанціювання від тих, хто нас оточує. Без цього ми не можемо чесно і об'єктивно визнати себе християнами, знайти своє місце у сучасній цивілізації. Мабуть, психологічним бар'єром, якій необхідно подолати, є визнання права нашого ближнього бути інакшим, відмінним від нас, мати свою вдачу, свою мову, свої традиції. Тоді, коли ми зможемо визнати за ближнім це право, тоді будемо мати право вимагати від нього аналогічної поваги до нас самих.”

Протестантські Церкви, природно більш чутливі до релігійної свободи як цінності взагалі, принципово її обстоюють, зокрема, в контексті сучасних українських реалій. Щоправда, в рамках їх “вузького шляху” можливості “свободи в релігії” для особи об'єктивно дещо обмежені. Разом з тим, останніми роками в ряді протестантських конфесій відбуваються актуальні модернізаційні зміни, які в ряді випадків практично розширюють для їх adeptів межі духовної свободи (відношення до світських занять, осучаснення дитячих, молодіжних служінь та ін.) Втім, проблема “свободи в релігії” для протестантів

вимагає окремих досліджень, бажано, з “включеним спостереженням”, адже пропонуване в протестантських Церквах “нове життя по вірі” і є, як правило, усвідомлено прийнятним вільним вибором віруючих-протестантів або ж принаймні таким, що може бути осмислений чи переосмислений в дорослому віці.

Відзначимо, що спільною для значної кількості християн та шукаючих віру в Україні проблемою є проблема відповідального, конструктивного, як для себе і спільноти, користування в рамках тієї чи іншої релігійно-церковної традиції свободою в осмисленні й спрямуванні свого духовного життя. Очевидно, що це не просто справа часу, а це серйозний виклик якісного розвитку як особі, що стає на шлях реального воцерковлення чи пошуків Бога, так і всім Церквам. Зрілою відповіддю останніх може бути, зокрема, вдосконалення виховних зусиль, спрямованих на розширення можливостей віруючих в усвідомленому користуванні свободою вибору вчинків за вірою.

Релігійна свобода в Україні вже виявляє, в тому числі й для шукаючих дорогу до Храму, спроможність і специфіку суспільно значущого виховного потенціалу різних Церков, зокрема й місце в ньому визнання свободи особи та плекання свідомого конструктивного розпорядження нею. Оцінювати цей потенціал, при всіх оригінальних особливостях того чи іншого конфесійного духовного учительства, що можуть бути корисними для формування будівничих громадянського суспільства, варто, зокрема, з огляду на здатність конкретної Церкви формулювати свої настанови принципово - в основному та гнучко в актуальних умовах для пересічних сучасних людей, надавати їм ширший простір для самостійного обрання тієї чи іншої лінії поведінки, апелюючи при цьому до їх власної відповідальності. Відповідно виховані особи здатніші до самостійних, відповідальних, конструктивних вчинків, а отже, більш готові плідно розпоряджатися власною свободою й поважати свободу інших, що необхідно для розбудови громадянської спільноти демократичного суспільства.

Ю.Решетніков* (Київ, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Одним із здобутків молодшої української демократії є релігійна свобода. В цьому проявилось розуміння того, що релігія та релігійність є одним з наріжних каменів суспільного життя особистості, соціальних груп та суспільства в цілому. І особистості, і соціальні групи, будучи носіями певних релігійних ідей, не живуть у вакуумі, а в контакті один з одним, створюючи полірелігійне суспільство. При цьому їхні релігійні інтереси тим чи іншим чином перетинаються, що викликає необхідність правового регулювання релігійної сфери, правового закріплення відповідних прав та обов'язків стосовно інших. Саме ступінь осмислення державою релігійних прав її громадян, закріплення цих прав, урегульованості питань релігійної сфери є одним з показників демократичності та цивілізованості тієї чи іншої держави.

На сьогоднішній день свобода буття релігії розглядається у демократичних суспільствах як одна з головних свобод людини. Таке розуміння знайшло своє відображення й у міжнародних документах, визнаних значною кількістю країн, в тому числі й Україною.

Баптисти послідовно сповідують розуміння свободи як однієї з вищих фундаментальних цінностей людського буття. Вільям Естеп, відомий церковний історик Америки, зауважує: “Бути баптистом – це значить вірити в релігійну свободу. Перші баптисти розуміли релігійну свободу як поняття, що має глибокі коріння в Писанні” [Religion Freedom. Foundations of Baptist Heritage. Nashville, TN, 1989. – p. 1]. Баптисти були першими, хто почали захищати повну релігійну свободу в Англії. В 1612 році Томас Хелвіс, керівник першої баптистської церкви в Англії, надрукував першу роботу англійською

* Проректор з навчальної та наукової роботи Київського християнського університету, к.філос.н.